

УДК 347.763

Ірина Лукасевич-Крутник,

канд. юрид. наук, доцент,

докторант відділу проблем приватного права

Науково-дослідного інституту приватного права

і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ЦІНА ЯК ІСТОТНА УМОВА ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена дослідженню ціни як істотної умови договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг, передусім договорів перевезення. У ній на підставі аналізу норм чинного законодавства України та матеріалів судової практики обгрунтовано, що ціна є істотною умовою для підтипу договорів про надання транспортних послуг. Залежно від виду договору перевезення ціна належить до групи умов, що визначені законом як істотні, або умов, необхідних для договорів даного виду. Провізна плата залежно від порядку встановлення може бути договірною (визначеною на розсуд сторін), нормативною (визначеною тарифними нормативами) або розумною (визначається, як правило, в договірному або судовому порядку).

Ключові слова: ціна, істотна умова договору, істотні умови, визначені законом, істотні умови, необхідні для договорів даного виду, договір з надання транспортних послуг, договір перевезення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Протягом п'ятнадцятирічної дії норм Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України) [1] договір став важливим регулятором цивільно-правових відносин. Тому теоретичний аналіз договірних конструкцій є одним з основних напрямів цивілістичних досліджень. Важливим фактором, який спонукає до дослідження договірних відносин в сучасних умовах, є євроінтеграційний напрям розвитку нашої держави, який вимагає приведення чинного законодавства України в тому числі у сфері надання транспортних послуг до норм європейських стандартів. Тому актуальності набуває теоретико-методологічне дослідження окремих питань правового регулювання договірних відносин із надання транспортних послуг, серед яких – визначення кола істотних умов таких договорів. Варто зазначити, що окреслена тематика цікава як із теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки з моментом погодження усіх істотних умов пов'язується укладення договору з надання транспортних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг неодноразово ставали предметом досліджень у працях українських та зарубіжних цивілістів, серед яких І. О. Безлюдько, І. В. Булгакова, М. І. Брагінський, В. В. Вітранський,

Т. В. Гриняк, С. Д. Гринько (Русу), Е. М. Деркач, І. А. Діковська, Я. О. Добідовська, О. В. Клепікова, Т. О. Колянковська, В. В. Луць, С. Ю. Морозов, О. М. Нечипуренко, Н. С. Нечипоренко, Г. В. Самойленко, Л. Я. Свистун, Є. Д. Стрельцова, Р. І. Таш'ян, М. Л. Шелухін, Р. Б. Шишка та багато інших. Проте в більшості наукових розробок вчені вивчали істотні умови, в тому числі ціну, щодо окремих договорів перевезення. Тоді як поза увагою науковців залишилось висвітлення питання, чи є ціна істотною умовою для підтипу договорів про надання транспортних послуг.

Метою статті є проведення науково-теоретичного дослідження ціни як істотної умови договорів про надання транспортних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів. ЦК України у Главі 64, присвяченій перевезенням, та Главі 65, присвяченій транспортному експедируванню, не визначає кола істотних умов для таких договорів. Тому у дослідженні потрібно керуватись не лише нормами зазначених глав, але й загальними положеннями про договори (Глава 52,53) та загальними положеннями про послуги (Глава 63) ЦК України.

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 638 ЦК України істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови,

щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Попри значну кількість договірних конструкцій, які опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг, умови, визначені істотними за вказівкою закону, закріплені лише для окремих із них. Так, ціна є істотною умовою договору перевезення вантажу як одного з договорів, правове регулювання якого здійснюється відповідно до положень Глави 32 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ГК України) [2]. Адже відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК України, укладаючи господарський договір, сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити ціну договору. На законодавчому рівні ціна визначена законом як істотна умова для договору перевезення вантажу автомобільним транспортом. Так, відповідно до абз. 6 ч. 2 ст. 50 Закону України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р. до істотних умов договору перевезення вантажу автомобільним транспортом, окрім інших, віднесено вартість перевезення [3].

Ціна є істотною умовою, визначеною на законодавчому рівні, також для договору транспортного експедирування. Це випливає з ч. 3 ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01 липня 2004 р., де «розмір плати експедитору та порядок розрахунків» закріплено як істотні умови договору транспортного експедирування [4].

Поряд з умовами, визначеними законом, до істотних належать умови, необхідні для договорів даного виду. Вони хоча і згадуються в нормативно-правових актах, але прямо ніде не визначені як істотні. Втім вони потрібні для договорів конкретного виду саме як істотні [5, с. 151]. Коло таких умов залежить від правової природи (сутності) договору, його предмета, основних прав та обов'язків сторін тощо [6, с. 165]. За критерій визначення умов, необхідних для договорів даного виду, можна брати те, чи може бути договір виконаний належним чином без включення й узгодження сторонами певної умови [5, с. 151]. Розглянемо, чи можна віднести ціну до істотних умов договорів перевезення, необхідних для договорів даного виду.

У загальних положеннях про послуги окрема стаття присвячена платі за договором про надання послуги. Так, згідно з ч. 1 ст. 903 ЦК України, якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. Диспозитивне формулювання «якщо договором передбачено» свідчить, що законодавець надав перевагу договірному врегулюванню питання оплати послуг. Тому договори з надання транспортних послуг можуть бути як оплатними, так і безоплатними. Це визначається на розсуд сторін.

Проте для договорів перевезення, визначених Главою 64 ЦК України, оплата є конститутивною ознакою, яка впливає безпосередньо із легальних дефініцій окремих видів договору. Так, за договором перевезення вантажу «відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату» (ч. 1 ст. 909 ЦК України), за договором перевезення пасажирів та багажу «пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату» (ч. 1 ст. 910 ЦК України), за договором чартеру (фрахтування) «одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати іншій стороні (фрахтувальнику) за плату» транспортні послуги (ч. 1 ст. 912 ЦК України).

Крім того, провізній платі присвячена окрема стаття у Главі 64 ЦК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 916 за перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти стягується провізна плата у розмірі, що визначається за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами.

Якщо розмір провізної плати не визначений, стягується розумна плата. Останнє є свідченням запровадження принципу розумності в договірні відносини з надання транспортних послуг. Трактувати розумну ціну можна виходячи із загальних положень про договір, відповідно до яких якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи зі звичайних цін, що склалися на аналогічні послуги на момент укладення договору (ч. 4 ст. 632 ЦК України). Розмір «розумної плати» визначається, як правило, в договірному або судовому порядку

Замовник зобов'язаний виплатити перевізникові розумну плату також у разі неможливості виконати договір про надання транспортних послуг, що виникла не з вини перевізника. Замовник зобов'язаний виплатити перевізнику плату в повному обсязі, якщо інше не встановлено договором або законом, якщо неможливість виконати договір виникла з вини замовника (згідно з ч. 2 ст. 903 ЦК України).

Плата за перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти, що здійснюється транспортом загального користування, визначається за домовленістю сторін, якщо вона не встановлена тарифами, затвердженими у встановленому порядку (ч. 2 ст. 916 ЦК України).

Послугуючись термінологією Закону України «Про ціни і ціноутворення» від 21 червня 2012 р. [7], можна зазначити, що суб'єкти господарювання під час провадження господарської діяльності з надання транспортних послуг можуть користуватись вільними цінами (встановлюються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін) або державними регульованими цінами (запро-

ваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монополічне (домінуюче) становище на ринку).

Державні регульовані ціни у сфері надання транспортних послуг визначаються згідно із загальними положеннями тарифної політики щодо перевезення, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» від 25 грудня 1996 р. № 1548 [8]. Крім того, Міністерство інфраструктури України затверджує тарифи на перевезення пасажирів, багажу, вантажів окремими видами транспорту [9].

Поняття тарифу як фіксованої ціни за одиницю транспортних послуг використовується не лише щодо державних регульованих цін, але й щодо вільних цін, які мали би встановлюватися за домовленістю сторін договору. Проте у разі перевезення транспортом загального користування договір перевезення є публічним договором і договором приєднання водночас. Тому сторона, яка виконує зобов'язання, – перевізник – може пропонувати власні тверді ціни за надання транспортних послуг. Так, відповідно до Розділу V Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу тариф – це затверджені й опубліковані авіаперевізником або від імені авіаперевізника (або якщо не опубліковані, розраховані згідно з тарифними нормативами авіаперевізника) тарифи на відповідний рейс або рейси з місця відправлення і до місця призначення, зазначені у квитку, які є чинними на день оплати квитка для відповідного класу обслуговування. Правила застосування тарифів затверджуються авіаперевізником, оприлюднюються на його офіційному веб-сайті та мають бути доступними пасажиром для ознайомлення [10].

ЦК України акцентує увагу на тому, що провізна плата може включати не лише витрати на перевезення вантажу, але й вартість послуг, що виконуються на вимогу власника (володільця) вантажу і не передбачені тарифами. Останні оплачуються додатково за домовленістю сторін (ч. 3 ст. 916 ЦК України). Так, відповідно до ст. 163 Кодекс торговельного мореплавства України 23 травня 1995 р. (далі – КТМ України) під час прийому вантажу одержувач зобов'язаний відшкодувати витрати, зроблені перевізником за рахунок вантажу, внести плату за простій судна в порту вивантаження, а також сплатити фрахт і плату за простій у порту навантаження, якщо це передбачено в коносаменті або іншому документі, на підставі якого перевозився вантаж, а у випадку

загальної аварії – внести аварійний внесок або надати належне забезпечення [11].

Подібна норма закріплена щодо додаткових послуг, які надаються під час перевезення пасажирів та багажу, вантажобагажу. Так, відповідно до п. 28, 29 Порядку обслуговування громадян залізничним транспортом, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 р. № 252, перевезення пасажирів, багажу та вантажобагажу в пасажирських і приміських поїздах лініями загального користування здійснюється за тарифами, затвердженими відповідно до законодавства. Ціни за послуги, пов'язані з перевезенням пасажирів, багажу та вантажобагажу, на які не поширюється державне регулювання, встановлюють надавачі послуг у порядку, що не суперечить антимонопольному законодавству [12].

Очевидно, додаткові послуги, пов'язані з перевезенням, можуть надаватися не лише під час перевезення вантажу. Тому, на нашу думку, ч. 3 ст. 916 ЦК України варто викласти в такій редакції: «Роботи і послуги, що виконуються на вимогу пасажирів чи відправника вантажу і не передбачені тарифами, оплачуються додатково за домовленістю сторін».

Пільгові умови перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти транспортом загального користування можуть встановлюватися організацією, підприємством транспорту за їхній рахунок або за рахунок відповідного бюджету у випадках, встановлених законом та іншими нормативно-правовими актами (абз. 2 ч. 2 ст. 916 ЦК України). До пільгових перевезень належить безоплатний проїзд та проїзд зі знижкою вартості проїзду. Категорії громадян, для яких надається пільговий проїзд, визначаються нормами окремих актів (наприклад, учасник бойових дій – згідно зі ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (1 категорія) – згідно зі ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; військовослужбовці строкової військової служби – відповідно до ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та ін.).

У контексті зазначеного доцільно звернути увагу на ухвалу Конституційного суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень частин четвертої, п'ятої статті 36 Закону України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 р. [13]. Згідно з ухвалою публічне акціонерне товариство «Луганське регіональне управління автобусних станцій» звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення вказаних положень закону з питання, чи має власник автостанції

право отримувати за надання обов'язкових послуг автостанційний збір з усіх без винятку осіб, які придбавають проїзні квитки, у тому числі з тих, кому чинним законодавством України надано пільги щодо проїзду автомобільним транспортом. Адже в судовій практиці трапляються кардинально протилежні позиції з цього приводу. Проаналізувавши матеріали справи, Конституційний Суд України встановив, що в ч. 5 ст. 36 Закону «Про автомобільний транспорт» закріплено загальне правило про те, що послуги автостанцій, крім послуг кімнати матері і дитини, для пасажирів є платними, а в ч. 4 цієї статті передбачено спеціальне правило щодо оплати обов'язкових послуг автостанцій, що надаються особам, які придбавають проїзні квитки: із них стягується особливий вид плати – автостанційний збір, що входить до вартості квитка. Що ж до оплати обов'язкових послуг пасажирями, які мають право безоплатного проїзду автомобільним транспортом загального користування, то Закон не містить приписів, які кореспондували би положенням абзацу четвертого ч. 2 ст. 39, ч. 2 ст. 42 Закону, відповідно до яких такі особи користуються послугами перевізника на підставі посвідчення особи, а договір перевезення вважається укладеним з моменту посадки їх в автобус. У зв'язку з наведеним Конституційний Суд України вважає, що у Законі має місце прогалина у правовому регулюванні щодо оплати обов'язкових послуг автостанцій зазначеними категоріями пасажирів [14].

На нашу думку, оскільки у вартість квитка пасажиря для перевезення автомобільним транспортом входить як оплата за надання транспортної послуги (переміщення фізичної особи у пункт призначення за допомогою транспортного засобу), так і оплата за надання додаткових транспортних послуг (відповідно до ч. 2 ст. 36 Закону України «Про автомобільний транспорт» це обов'язкові послуги, що повинні надаватися автостанціями пасажирям, зокрема користування приміщеннями для чекання поїздки, облаштованими місцями для сидіння та інш.), то для пасажирів, які користуються правом пільгового проїзду, за рахунок транспортного підприємства чи бюджету повинні надаватися не лише основна транспортна послуга щодо перевезення, але й додаткові транспортні послуги. Така позиція відповідає ст. 3 Конституції України, де закріплено, що людина є найвищою соціальною цінністю.

Оплата за надання транспортних послуг за домовленістю сторін може здійснюватись повністю або частково. Приклад зазначеного закріплено у ст. 174 КТМ України, відповідно до якої у разі втрати, нестачі або пошкодження вантажу з причин, за які перевізник не несе відповідальності, фрахт сплачується повністю.

В окремих випадках фрахт сплачується пропорційно пройдений відстані.

Порядок здійснення розрахунків за здійснення перевезення може визначатись не лише на договірному, а й на нормативному рівні. Так, Правила розрахунків за перевезення вантажів (ст. 62 Статуту), затверджені наказом Міністерства транспорту України від 21 листопада 2000 № 644 [15], визначають порядок здійснення розрахунків за перевезення вантажу залізничним транспортом.

Таким чином, договори перевезення не можуть бути виконані належним чином без погодження сторонами умови про оплату. Тому вважаємо, що умова про ціну є істотною умовою договорів про надання транспортних послуг.

Висновки

Вищенаведене дослідження дозволяє зробити висновок, що ціна є істотною умовою для договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг. Залежно від виду договору про надання транспортних послуг ціна належить до групи умов, що визначені законом як істотні (для договору перевезення вантажу, договору транспортного експедитування), або умов, необхідних для договорів даного виду (для всіх інших договорів перевезення). Плата за перевезення залежно від порядку встановлення може бути договірною (визначеною на розсуд сторін), нормативною (визначеною тарифами) або розумною (визначається, як правило, в договірному або судовому порядку).

Проведене наукове дослідження може стати ґрунтом для подальшого вивчення істотних умов договорів, що опосередковують зобов'язання з надання транспортних послуг.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19-20, 21-22. С. 144.
3. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2344-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. С. 105.
4. Про транспортно-експедиторську діяльність : Закон України від 01 липня 2004 р. № 1955-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 52. С. 2056.
5. Теньков С. Визначення істотних умов договору у судовій практиці: нові підходи. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 4. С. 150–154.

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2006. Т. 2. 1088 с.

7. Про ціни і ціноутворення: Закону України від 21 червня 2012 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 19-20. С. 1112. Ст. 190.

8. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 / Кабінет Міністрів України. Урядовий кур'єр від 23 січня 1997.

9. Тарифи на перевезення пасажирів, багажу і вантажобагажу залізничним транспортом у внутрішньому сполученні : наказ Міністерства інфраструктури України від 20 квітня 2018 р. № 184 / Міністерство інфраструктури України. Офіційний вісник України. 2018. № 41, С. 202. Ст. 1475; Збірник тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги : наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 26 березня 2009 р. № 317 / Міністерство транспорту та зв'язку України. Офіційний вісник України. 2009. № 29. С. 243. Ст. 992; Порядок формування тарифів на послуги міського електричного транспорту (трамвай, троллейбус) : наказ Міністерства інфраструктури України від 25 листопада 2013 р. № 940 / Міністерство інфраструктури України. Офіційний вісник України. 2013. № 96. С. 213. Ст. 3572.

10. Авіаційні правила України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів

і багажу» : наказ Державної авіаційної служби України від 26 листопада 2018 р. № 1239 / Державна авіаційна служба України. Офіційний вісник України. 2019. № 18. С. 65. Ст. 626.

11. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 47. Ст. 349.

12. Порядок обслуговування громадян залізничним транспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 р. № 252 / Кабінет Міністрів України. Офіційний вісник України. 1997. № 12. Том 1. С. 167.

13. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2344-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. Ст. 105.

14. Ухвала Конституційного суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням публічного акціонерного товариства «Луганське регіональне управління автобусних станцій» щодо офіційного тлумачення положень частин четвертої, п'ятої статті 36 Закону України «Про автомобільний транспорт» у справі № 1-6/2013 від 22 жовтня 2013 р. / Конституційний суд України. URL: www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/18-up/2013.pdf (дата звернення: 01.04.2019).

15. Правила розрахунків за перевезення вантажів (ст. 62 Статуту) : наказ Міністерства транспорту України від 21 листопада 2000 р. № 644 / Міністерство транспорту України. Офіційний вісник України. 2000. № 48. С. 162. Ст. 2108.

Статья посвящена исследованию цены как существенного условия договоров, опосредующих обязательства по предоставлению транспортных услуг, прежде всего договоров перевозки. В ней на основании анализа норм действующего законодательства Украины и материалов судебной практики обосновано, что цена является существенным условием для подтипа договоров о предоставлении транспортных услуг. В зависимости от вида договора перевозки цена относится к группе условий, определенных законом как существенные, или условий, необходимых для договоров данного вида. Провозная плата в зависимости от порядка установки может быть договорной (определенной по усмотрению сторон), нормативной (определенной тарифным нормативом) или разумной (определяется, как правило, в договорном или судебном порядке).

Ключевые слова: цена, существенное условие договора, существенные условия, определенные законом, существенные условия, необходимые для договоров данного вида, договор по предоставлению транспортных услуг, договор перевозки.

The article is devoted to the study of prices as an essential condition of contracts on the provision of transport services, primarily transportation contracts. In it, on the basis of the analysis of the norms of the current legislation of Ukraine and the materials of the court practice, it is substantiated that the price is an essential condition for the subtype of transport services contracts. Depending on the type of contract of carriage, the price belongs to a group of conditions defined by law as essential, or conditions necessary for contracts of this type. Fee for transportation, depending on the order of establishment, may be contractual (determined at the discretion of the parties), normative (determined by tariffs) or reasonable (determined, as a rule, in contractual or judicial procedures).

Key words: price, essential condition of the contract, essential conditions determined by law, essential conditions necessary for contracts of this type, contract for the provision of transport services, contract of carriage, freight forwarding contract.